

Історія становлення та розвитку Харківської психологічної школи

*Марат Кузнєцов,
Тамара Хомуленко,
Світлана Бережна*

Розвиток наукових психологічних досліджень у ХНПУ імені Г. С. Сковороди пов'язаний з функціонуванням напрямку Харківської психологічної школи, в рамках якої у 30-х роках ХХ ст. започатковано розробку діяльнісного підходу до психічних явищ і психологічної теорії діяльності.

Історію розвитку психології в Харкові, зокрема роль регіону у формуванні сучасних психологічних ідей, розглядала С. П. Бочарова. Авторка зосередила увагу на впливі соціокультурних і політичних умов [1].

Всебічний аналіз історичних, культурних і методологічних аспектів розвитку Харківської школи психології та її сучасних напрямків проведено дослідниками С. В. Заїкою та М. А. Кузнєцовим [2].

Біографічні дані про науковців, інформацію про освітні та дослідницькі установи регіону, матеріали щодо історії та розвитку психології в Харкові у ХХ ст. розміщено в довіднику «Психологічна Харківщина» [3].

Сучасні напрями наукових досліджень, в тому числі аналіз локальних особливостей психосоматики з акцентом на міждисциплінарному підході розглянуто в роботі колективу авторів під керівництвом Т. Б. Хомуленко [4].

В роботах О. Ясницького аналізується Харківська школа психології, висвітлюються її витоки, концепції та вплив, обговорюється переосмислення її внеску в контексті світової науки [5–7].

Мета дослідження полягає в здійсненні аналізу становлення та розвитку харківської психологічної школи в ХНПУ імені Г. С. Сковороди.

Відповідно до мети дослідження поставлені такі завдання:

проаналізувати етапи становлення харківської психологічної школи;

вивчити провідні теорії дослідників — О. Р. Лурії, О. М. Леонтьєва, О. В. Запорожця тощо;

розглянути наукові напрями вчених сучасної кафедри психології.

Важливою подією в історії Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди було формування на початку ХХ ст. Харківської психологічної школи, наукове та соціокультурне значення якої важко переоцінити, адже культурно-історична теорія і загально-психологічна теорія діяльності завдяки цьому стали надбанням світової психологічної науки.

На початку 20-х років ХХ ст. у Харкові був організований психоневрологічний інститут, а на його основі створена Всеукраїнська психоневрологічна академія, при ній був організований сектор психології, який спочатку очолив О. Р. Лурія, а завідуючим відділом дитячої і генетичної психології став О. М. Леонтьєв. У цей час до Харкова переїхав О. В. Запорожець, дещо пізніше — Л. І. Божович. Так була створена харківська група психологів (О. Р. Лурія, О. М. Леонтьєв, О. В. Запорожець, Л. І. Божович, П. Я. Гальперін, Г. Д. Луков, П. І. Зінченко,

В. І. Аснін, О. О. Хоменко, Л. І. Котлярова, Ф. В. Басін; пізніше до групи приєдналися О. М. Концева, Д. М. Арановська, Т. О. Гінєвська, Т. І. Тітаренко, О. В. Гордон, Г. В. Мазуренко). Основний напрям досліджень полягав у розгляді питань свідомості та її включеності в практичну діяльність людини. Харківська група психологів проіснувала 10 років. О. М. Леонт'єв виокремлював чотири періоди в її роботі: перший період (1932–1933) був присвячений вивченню співвідношення мови і практичного інтелекту, розвитку мислення дошкільника; другий період (1934–1935) — розглядалася роль знаряддя як предмету, в якому зафіксовані прийоми, вироблені у суспільстві; в третій період (1935–1936) було розкрито взаємозв'язок теоретичної та практичної діяльності; четвертий період (1936–1940) присвячений дослідженням пам'яті, сприймання, гри. Потім наукові інтереси вчених розділилися, кожен став засновником різних напрямків у психологічній науці.

У 1932 р. в Харківському педагогічному інституті була створена кафедра психології. Співробітниками кафедри в 30-ті роки проведено чимало експериментальних досліджень з проблеми взаємовідношення свідомості та діяльності людини, розвитку пам'яті, мислення та оволодіння поняттями в процесі навчання. Діяльність кафедри психології пов'язана з відомими психологами, це: О. М. Леонт'єв, О. В. Запорожець, П. І. Зінченко, Л. І. Божович, Г. Д. Луков, В. І. Аснін та ін.

О. М. Леонт'єв очолював кафедру в 1933–1938 рр. та провів цикл психологічних досліджень, що розкривають механізм формування вищих психічних функцій, вирішують проблеми розвитку психіки (генези, біологічної еволюції та суспільно-історичного розвитку, становлення психіки дитини). Під керівництвом О. М. Леонт'єва харківська психологічна група проводила експериментальну роботу з вивчення дитячого розвитку, ігрової діяльності, саморегуляції на основі аналізу становлення психічних процесів дитини як суб'єкта діяльності.

О. В. Запорожець завідував кафедрою психології у 1938–1941 рр.; його наукова спадщина пов'язана із дослідженням онтогенезу психіки. Під його керівництвом вивчалися проблеми пам'яті, мислення, сприймання художніх творів. Основні напрямки наукової діяльності вченого висвітлюють проблеми розвитку та структури довільних рухів, генезу свідомого керування поведінкою людини, сприймання і мислення, умови формування емоційного ставлення суб'єкта до дійсності, питання дошкільного навчання і виховання.

У післявоєнні роки наукова робота кафедри зосереджена у наступних двох напрямках: перша група дослідників (Д. М. Арановська, О. В. Гордон, О. Ф. Грибанова, О. М. Концева, О. О. Хоменко) вивчали розвиток логічних форм мислення і пам'яті дітей дошкільного і шкільного віку, друга група вивчала формування дисциплінованості учнів (В. І. Аснін, С. А. Нечипоренко, Т. І. Тітаренко).

У 1944–1951 рр. кафедрою керував В. І. Аснін. Основні напрямки наукових досліджень були зосереджені на формування волі та дисциплінованої поведінки у дітей, мотивів діяльності, розвитку мовних значень і мислення.

О. М. Концева очолила кафедру в 1951–1955 рр. Основні напрями наукової діяльності були зосереджені на проблемах мислення дитини-дошкільника у процесі засвоєння арифметичних знань, розвитку логічного мислення у дошкільників. У цей період викладачі кафедри продовжували експериментальні дослідження з питань розвитку естетичного сприймання, пам'яті та мислення дитини.

У період з 1957–1974 рр. кафедра психології у Харківському педагогічному інституті була об'єднана з кафедрою педагогіки. Науково-дослідна робота у 60-ті роки ХХ ст. проводилася у таких напрямках: досліджувалися вольові якості спортсменів і психологічні реакції у спортивній діяльності (С. А. Нагорна, О. О. Хоменко); розглядалися питання, пов'язані з розвитком мислення у

дошкільників і школярів, динаміка розвитку дій і образів при вирішенні задач (Н. В. Гродська, Г. Г. Петренко); продовжувалися дослідження з питань сприймання і розуміння художніх засобів виразності. Співробітники кафедри співпрацювали з колективом Українського науково-дослідного інституту психології, який очолював Г. С. Костюк.

У 70-ті роки викладачі кафедри продовжували досліджувати проблеми в рамках діяльнісного підходу вітчизняної психології. У 1975–1979 рр. кафедру психології очолює професор С. П. Бочарова, основним напрямком наукових досліджень якої були проблеми опрацювання інформації в процесах пам'яті. У її роботах було доведено, що пам'ять людини може розглядатися як активний інформаційний процес з певною операційною структурою, розкрито залежність пам'яті від кількості та цінності інформації. Також розглядалися проблеми організації операторної діяльності в системі «людина–техніка», підвищення ефективності навчальної діяльності, психології управління та психодіагностики. Проводилися дослідження з питань різних типів понять (О. О. Хоменко), розв'язання школярами мовленнєвих задач (Н. В. Гродська). Окремі дослідження були спрямовані на конкретизацію ідей Ж. Піаже про особливості дооперативного інтелекту дитини. Г. Г. Петренко встановила, що в умовах спеціально організованого навчання для класифікації у дитини значно раніше мислення набуває формально-логічного характеру. Вивчалися психологічні передумови теоретичного курсу математики у початкових класах (Ф. Г. Боданський). Досліджувалися особливості протікання інтегративних процесів у групах і колективах (В. В. Шпалінський). В. В. Шпалінський запропонував поняття «ціннісно-орієнтаційної єдності» (ЦОЄ) для позначення психологічного механізму забезпечення згуртованості у малій групі (колективі).

У 80–90 роки професорсько-викладацький склад кафедри розробляє акту-

альні проблеми всебічного розвитку особистості дитини і підвищення ефективності навчально-виховного процесу. У 1980–1999 рр. кафедрою психології завідувала Г. Г. Петренко. Основний напрямок її наукових досліджень складало розвиток мислення; різноманітні аспекти взаємозв'язку навчання і розумового розвитку дитини, інтелектуальний розвиток школярів і студентів. У цей період на кафедрі працювали Ф. Г. Боданський, С. П. Бочарова, Л. І. Волошенко, І. В. Головнава, Н. В. Гродська, Е. М. Егорова, О. В. Землянська, М. А. Кузнецов, В. В. Лобаньова, М. О. Туревський, Т. Б. Хомуленко, В. В. Шпалінський. На базі лабораторії психології навчання досліджувалися психологічні передумови побудови математичного та мовного курсів у початкових класах в умовах розвивального навчання (Ф. Г. Боданський). Розроблялись практичні рекомендації для вчителів з оптимізації індивідуального підходу до учнів у виховній роботі з класом (В. В. Шпалінський, М. О. Туревський).

О. В. Землянська провела дослідження з вивчення функцій пам'яті у структурі пізнавальних процесів, виявила професійно важливі якості особистості, що дозволило поширити психологічну основу профорієнтаційної роботи.

А о середині 80-х років ХХ ст. складалася концепція пам'яті як базової функціональної системи людської діяльності (С. П. Бочарова). Молоді викладачі кафедри — аспіранти С. П. Бочарової — у своїх емпіричних дослідженнях довели обґрунтованість, надійність та гарні прогностичні можливості цієї концепції. Так, І. В. Головнава досліджувала особливості оперативної пам'яті людини-оператора, що функціонує за умов інформаційних перешкод. Є. М. Єгорова вивчала особливості інтерференції на різних функціональних рівнях мнемічної системи. М. А. Кузнецов досліджував продуктивні функції моторної пам'яті у психомоториці (на прикладі процесів формування рухових навичок у молодших школярів під час уроків праці). Т. Б. Хому-

ленко встановила основні закономірності розвитку вищих форм пам'яті у процесі формування текстової діяльності молодших школярів.

У 1994 р. із відкриттям спеціальності «Психологія» на соціально-психологічному факультеті, потім — факультеті психології і соціології (зараз факультет соціальних і поведінкових наук), який очолила доцент кафедри О. Г. Волкова, кафедра стала випускаючою. У цей період на кафедрі працювали Н. Є. Афанасьєва, О. Г. Волкова, Л. І. Волошенко, Н. Ю. Діомідова, М. А. Кузнецов, О. М. Крутій, О. В. Костікова, І. М. Лялюк (Ушакова), Г. І. Меднікова, В. О. Олефір, Г. Г. Петренко, Л. В. Турищева, Т. Б. Хомуленко та ін.

Н. Є. Афанасьєва цікавилася проблемою емоційної стійкості старшокласників у спілкуванні. У її емпіричному дослідженні виявлено психологічні ресурси стійкості, які у ранній юності найчастіше використовують у ситуації організованого спілкування (груповий дискусії).

О. Г. Волкова вивчала специфіку розумового процесу підлітків під час вирішення навчальних завдань. При цьому вона використовувала такі змінні, як стиль розумової діяльності (інтуїтивний, дискурсивний, змішаний) та орієнтація (орієнтація на принцип реальності, тобто на об'єктивні параметри навчальної ситуації, або на принцип внутрішньої суб'єктивної логіки завдання, як її розуміє підліток).

Л. І. Волошенко провела цикл досліджень, присвячених діагностиці та корекції недоліків психічного розвитку дітей раннього віку в умовах закритого дошкільного закладу. Займалася питаннями корекції недоліків довільної поведінки у старших дошкільнят; вивчала просторові уявлення дошкільнят у контексті проблеми формування у них готовності до школи. Емпірично (в умовах формуючого експерименту) виявила закономірності формування мовної діяльності у молодших школярів у процесі опанування іноземною мовою.

Науково-дослідницька діяльність Н. Ю. Діомідової розвивалася в трьох

напрямах. По-перше, у напрямку юридичної психології (аналіз феномена правової культури особистості; уточнення поняття «правова свідомість» з позицій психології, аналіз становлення цієї форми свідомості на різних етапах вікового розвитку особистості). По-друге, вивчення ролі художньо-образотворчої діяльності (малювання) у становленні творчого мислення старших дошкільнят. По-третє, дослідження емоційної стійкості студентів у стресових ситуаціях навчальної діяльності. Саме цей, третій, напрямок отримав у її роботах подальший розвиток і реалізувався пізніше у її дисертаційному дослідженні та монографії.

Ю. Ю. Ільїна активно вивчала місце та роль емоцій у процесі вирішення школярами та студентами навчальних завдань. Під «емоційним чинником» вона розуміла інтелектуальні емоції, які актуалізуються у школярів під впливом процесу вирішення навчальної задачі.

М. А. Кузнецов продовжував експериментальні дослідження рухової пам'яті. Операціоналізував поняття «продуктивних функцій короткочасної моторної пам'яті» в динамічних процесах узагальнення рухового досвіду особистості (так званих «кінестетичних узагальненнях»). Це ефективно закодована психомоторна інформація, яка є основою тілесної свідомості (і ширше — тілесності) індивіда. Виконав свої перші дослідження у циклі робіт, присвячених емоційній пам'яті та її продуктивних функцій у структурі особистості. Розробив та реалізував на практиці експериментальні процедури, що дають можливість емпірично перевірити відомі формули, запропоновані лідерами Харківської школи психології пам'яті: «Пам'ять — це основа творчості особистості» (Г. К. Серєда) та «Пам'ять — це базовий психологічний механізм діяльності особистості» (С. П. Бочарова).

О. М. Крутій провела цикл досліджень психологічних закономірностей процесу навчання у школі та ЗВО, що будуються на принципах гуманістичної психології та, насамперед, на принципі діалогічності.

Діалогічність у її дослідженнях сприймається як комунікація, у якій реалізовано базові комунікативні права всіх учасників спілкування. У формувальному експерименті в школі отримала емпіричні докази того, що навчання, що будується на принципах діалогічності, за своєю ефективністю та можливостями відповідає так званому «розвиваючому навчанню».

О. М. Костікова досліджувала можливості формування мислення молодших школярів у процесі малювання. Як показав її експеримент із учнями 1-3 класів, цьому сприяє вирішення завдань, що виникають у процесі образотворчої діяльності дітей.

І. М. Лялюк (Ушакова) вивчала взаємозв'язки особистісного та інтелектуального досвіду у студентів. Сполучною ланкою у взаємодії цих двох форм досвіду, на думку дослідниці, є розумова діяльність студентів. Така постановка завдання наукового дослідження є новим формулюванням традиційної проблеми вивчення «єдності інтелекту та афекту», зав'язків емоцій та мислення. І. М. Лялюк аналізувала прояв психологічного досвіду (під яким розуміла когнітивно-емоційні структури, що склалися в особистості, і які характеризуються інтенціональністю) у навчально-пізнавальній діяльності не тільки студентів, а й школярів різних вікових груп. На її думку, використовуючи категорію досвіду, можна глибше зрозуміти індивідуалізацію пізнавальної діяльності суб'єктів навчального процесу.

А. І. Меднікова займалася проблемою рівня досягнень та самооцінки в контексті ширшої проблеми генези самосвідомості особистості представників різних вікових груп. За допомогою теоретичного аналізу та великої кількості оригінально спланованих та проведених експериментів вона уточнила будову самооцінки дітей та підлітків, оцінила роль оцінок вчителя у формуванні самооцінних суджень школярів, систематизувала типові реакції школярів на успіх та невдачу у навчанні. Було описано стадії розвитку рівня досягнень на різних вікових стадіях розвитку особистості. Самооцінка і

рівень досягнень описуються нею як динамічна система, що розвивається. Якості цієї системи не є іманентними і суворо фіксованими. Вони є мінливими психологічними підструктурами особистості, яка живе і діє в світі, що змінюється.

В. О. Олефір вивчав структуру та розвиток професійної компетентності керівників, представників різних професій. Примітною особливістю його досліджень був глибокий математично-статистичний аналіз великих масивів емпіричних даних із застосуванням передових комп'ютерних технологій обробки даних. На той час він був одним із перших учених Харківського регіону, які активно застосовували методи багатовимірної статистики у психологічних дослідженнях. Так, у другій половині 90-х років він побудував та проаналізував семантичні простори для контролю знань студентів. Побудував та описав модель когнітивної репрезентації стрес-факторів у спортсменів різних спеціалізацій. Йому належить пальма першості у використанні штучних нейронних мереж з метою оцінки управлінської керівників. Одним із перших серед колег він почав вивчати можливості конфірматорного факторного аналізу та моделювання структурними рівняннями у психологічних дослідженнях свідомості, світоглядних установок, професійної компетентності, готовності до діяльності, стресостійкості особистості.

сновним напрямом досліджень Г. Г. Петренко було вивчення розвитку творчого мислення в процесі навчання. Метою цих досліджень було розкриття нових можливостей свідомого управління інтелектуальним розвитком школярів.

Наукова діяльність Л. В. Турищевої була сконцентрована на проблемах аналізу ролі різних зовнішніх та внутрішніх факторів інтелектуального процесу школярів. Було досліджено роль алгоритмічних процедур у мисленні учнів, функціонування засвоєних прийомів обробки інформації, аналіз ролі дидактичних ігор, вирішення завдань «лабіринт», різних систем навчання тощо.

Н. Г. Скрипник реалізує ідею розвитку мислення молодших школярів, використовуючи нестандартні завдання. При цьому спеціальною «мішенню» формуючих впливів для дослідниці є операційний склад мисленнєвої діяльності дітей.

О. О. Сегеда розвивав психологічні засади гуманітарної експертизи. Він досліджував роль ігрової діяльності у виникненні певних психічних станів у молодших школярів; виявляв значення психологічних знань для успішного проходження початкових стадій професіоналізації у студентів.

Т. Б. Хомуленко охарактеризувала онтогенез найвищих форм пам'яті. Ключовий елемент онтогенезу пам'яті — це її саморегуляція. Онтогенез саморегуляції короткочасної пам'яті суб'єкта полягає у конкретизації змісту мети, перетворенні її у внутрішній план дії, уточнення критеріїв відбору інформації та прогнозування. Онтогенетичний розвиток довгочасної пам'яті йде у напрямі її збагачення орієнтирами та еталонами, уточнення та систематизації їхнього змісту. Кожен віковий період характеризується певними особливостями довільності та опосередкованості пам'яті. Т. Б. Хомуленко створила структурно-функціональну модель текстової діяльності школярів, стосовно якої пам'ять виступає як базовий механізм. Ця модель відображає активний характер взаємодії школяра з текстовою інформацією, містить склад, послідовність та взаємодію всіх операцій, за допомогою яких текстова інформація перетворюється, фіксується та відтворюється в пам'яті. Ця модель дає можливість простежити вікову динаміку розвитку пам'яті у процесі виконання текстової діяльності у вигляді змін наповненості окремих блоків та взаємозв'язків між ними, обміну функціями, властивостями та часом функціонування компонентів мнемічної системи.

Кафедра практичної психології як самостійна навчальна структура створена у 2000 р. (нині кафедра психології). Кафедру психології очолює доктор психологічних наук, професор Т. Б. Хомуленко.

Коллектив кафедри суттєво оновився. До нього поступово влилися нові талановиті співробітники, зокрема перші випускники відділення (а потім — і факультету) психології. Протягом двох десятиліть років майже всі молоді викладачі, пройшовши необхідні етапи професіоналізації та накопичення досвіду наукової діяльності, зуміли підготувати та успішно захистити кандидатські та навіть докторські дисертації (переважно за спеціальністю «Педагогічна та вікова психологія»).

Так, О. В. Скориніна-Погребна теоретично обґрунтувала та емпірично підтвердила наявність системних взаємозв'язків між пам'яттю та когнітивно-стильовими особливостями особистості. А. В. Поденко дослідив систему організаторських здібностей школярів, а Л. М. Лисенко підтвердила свій професіоналізм, розробляючи проблему емоційної пам'яті старшокласників у контексті саморегуляції їхньої навчальної діяльності. Н. В. Даниленко вивчила структуру, динаміку розвитку та рівні сформованості психологічної готовності жінок до материнства. Л. М. Абсаямова вивчила психологічні особливості розвитку та структуру готовності до ризику у підлітків. Є. В. Підчасову вдалося побудувати психологічну модель динаміки адаптації особистості молодшого підлітка до навчання у основній школі. Т. М. Єльчанінова продовжила традиції вітчизняних психологів у дослідженнях уваги. Вона суттєво уточнила особливості розвитку уваги першокласників у надзвичайно важливий для них період — під час їхньої адаптації до навчання у школі. К. І. Фоменко виконала новаторське дослідження у галузі психології мотивації у студентському віці. Предметом її дослідження стала губристична мотивація та умови її розвитку у конструктивному напрямку. Т. В. Жванія вивчив структуру, основні типи та особливості динаміки становлення емоційної готовності майбутніх психологів до професійної діяльності. М. О. Нестеренко досліджувала психологічні особливості становлення гендерної ідентичності під-

літків, які виховуються у школі-інтернаті. Б. В. Хомуленко побудував та емпірично перевіряв валідність, прогностичність та пояснювальні можливості моделі функціонально-рольових особливостей особистості психолога. У дослідженнях Ю. Ю. Ходікіної було розкрито психологічні чинники розвитку моторної пам'яті в дітей старшого дошкільного і молодшого шкільного віку. О. І. Кузнецов визначив роль і внесок особистісних (базисні переконання, темперамент, характер, толерантність до невизначеності), ситуаційних (пресинги навчально-пізнавальної діяльності, особливості сприйняття соціальної підтримки) та діяльнісних (самоорганізація діяльності, домінуючий модус контролю за дією) факторів в актуалізацію та підтримку станів у успішних та неуспішних студентів у трьох основних ситуаціях навчально-пізнавальної діяльності — на семінарі, лекції та під час самостійної навчальної роботи в домашніх умовах. Н. О. Бурейко успішно досліджувала особливості розвитку загального та соціального інтелекту у студентів-білінгвів. Предметом дослідження Я. В. Верещинської стало естетичне сприйняття як фактор розвитку соціально-перцептивної компетентності майбутніх психологів.

М. А. Кузнецов розробив загальнопсихологічну структурно-функціональну модель емоційної пам'яті, основною функцією якої є зв'язування когнітивних змістів психіки зі смисловими утвореннями особистості. Він досліджував емоційні компоненти автобіографічної пам'яті. Показав внесок патернів емоційної пам'яті в актуалізацію основних форм емоційних переживань (афекту, настрою, почуття). Розкрив роль емоційної пам'яті у регуляції навчальної та трудової діяльності людини. Виділив, теоретично та обґрунтував емпірично функції емоційної пам'яті у структурі та динаміці розвитку особистості.

І. В. Гордієнко-Митрофанова розробила дидактичні ігри-маніпулятиви, призначені для формування англомовних граматичних навичок. Порівняно з іншими

іграми з предметами, ігри-маніпулятиви передбачають засвоєння матеріалізованої форми дії за допомогою спеціальних навчальних матеріалів — маніпулятивів, які спрямовані на використання ручних дій з матеріалізованими об'єктами. Доцільність цього підходу зумовлена визначальною роллю кінестетичного досвіду в регуляції мовленнєвої діяльності, що дозволяє активізувати модально-специфічні та мотиваційні ресурси пізнавального процесу, а також емоційну пам'ять. Автором виконуються дослідження грайливості та розробляється концепція ігрової компетентності. У розроблюваній концепції грайливості/ігрової компетентності гра, у найширшому її розумінні, визначається як створення однієї реальності всередині іншої. Грайливість розглядається як інтегральна особистісна властивість, що дозволяє сприймати будь-яку складну ситуацію як виклик, а не як загрозу. У вузькому сенсі, в межах конфліктології, грайливість розглядається як особистісна властивість, яка дозволяє ефективно керувати міжособистісними конфліктами.

Дослідження К. І. Фоменко присвячені губристичній мотивації суб'єкта діяльності. Дослідниця розкрила значення цього виду мотивації у прагненні особистості до самоствердження, підтвердження власної значущості та збереження самоповаги. У чисельних наукових працях К. І. Фоменко показано роль губристичних мотивів у становленні мотивації провідної діяльності та позитивної Я-концепції суб'єкта діяльності, виявлено регулятивні, когнітивні, емоційні та поведінкові предиктори губристичних мотивів досягнення переваги та досконалості. Розвиваючи традиції вітчизняної вікової психології, К. І. Фоменко розглядає прояви губристичної мотивації у суб'єктів навчальної діяльності в початковій, а потім — в основній школі, у навчально-професійній діяльності студентів. Виявлено також функціонування губристичної мотивації у трудовій діяльності дорослих людей.

В. О. Крамченкова вивчала психологічне благополуччя сім'ї та особистості. Вона — автор моделі динаміки сімейної системи при наркотизмі. Модель побудовано на основі емпіричних досліджень порушення внутрішньо-сімейних відносин з розвитком співзалежності при наркопатології в сім'ї. В структурі такої сім'ї, з точки зору автора, присутні неадекватні взаємопідтримуючі патопсихологічні патерни співзалежної комунікації, вигорання, емоційна роз'єднаність, дистанційованість членів.

 станні дослідження В. О. Крамченковой присвячені так званому «тютюнообумовленому сімейному функціонуванню». Воно визначено як процес та результат вбудовування паління в структурні, процесуальні та трансгенераційні аспекти сімейної системи в формі актуальних поведінкових патернів взаємодії та сімейних когнітивно-емоційних утворень, які знаходять своє відображення в сімейній ідеології та взаємодії.

Л. М. Абсаямова, спираючись на функціонально-генетичний похід та генетико-моделюючий метод, розробила модель харчової поведінки людини. Харчову поведінку вона описала як складну психологічну систему, що виникає та розвивається у процесі інтерактивної взаємодії людини з культурним оточенням. Харчова поведінка при цьому набуває характеру вищої форми задоволення вітальної (за походженням) потреби. Л. М. Абсаямова запровадила поняття «харчової поведінки жінок». Було емпірично доведено, що харчова поведінка жінок розвивається і змінюється в процесі життєдіяльності, впливаючи як на поведінкові прояви, так і на структуру внутрішнього світу особистості.

У 2020 р. кафедрі було повернено її традиційну початкову назву — кафедра психології. Кафедра випускаючи, продовжує функціонувати як структурний підрозділ факультету соціальних і поведінкових наук ХНПУ імені Г. С. Сковороди. В даний час у штаті:

- шість докторів психологічних наук, професорів — Т. Б. Хомуленко (завідувач

кафедрою), Л. М. Абсаямова, І. В. Гордієнко-Митрофанова, В. О. Крамченкова, М. А. Кузнецов, К. І. Фоменко;

- дев'ять кандидатів психологічних наук, доцентів — Я. В. Верещинська, Т. М. Єльчанінова, Т. В. Жванія, О. І. Кузнецов, Л. М. Лисенко, Г. І. Меднікова, М. О. Нестеренко, Є. В. Підчасов, А. В. Поденко;

- одна викладачка — Н. Г. Скрипник;
- завідувач кабінетом психології — С. В. Фоменко.

Всі без виключення викладачі займаються науковими дослідженнями.

На підставі аналізу змісту наукових монографій, опублікованих членами кафедри, статей у журналах, індексованих у базах Scopus та Web of Science Core Collection, у зарубіжних та вітчизняних спеціалізованих журналах з психології, тез у матеріалах наукових конференцій було виявлено перелік актуальних проблем, розробкою яких зараз (тобто у період 2020–2024 рр.) займаються члени кафедри психології ХНПУ імені Г. С. Сковороди:

Арт-терапія в роботі з різними категоріями людей (з дітьми з особливими освітніми потребами; з дорослими у комунікативному тренінгу, тощо) (Т. В. Жванія); ПТСТР в учасників бойових дій; подолання ПТСТР засобами арт-терапії (В. О. Крамченкова);

Війна як чинник психологічних трансформацій особистості (Є. В. Підчасов), емоційна пам'ять військослужбовців — учасників бойових дій (М. А. Кузнецов); криза етики та цінностей у консультативній практиці в умовах війни (Т. В. Жванія); мотивація військовослужбовців (В. О. Крамченкова, К. І. Фоменко);

Гендерна ідентичність в умовах трансформації сучасного суспільства; розвиток ідентичності в підлітковому віці (М. О. Нестеренко; Л. М. Лисенко);

Губристична мотивація (К. І. Фоменко);

Психологічний саморозвиток людини (І. В. Гордієнко-Митрофанова); професійна креативність як чинник саморозвитку особистості (А. В. Поденко).

Психолінгвістичний експеримент як засіб операціоналізації теоретичних конструктів «Гра» (І. В. Гордієнко-Митрофанова), «Молитва» (О. І. Кузнецов, Т. Б. Хомуленко); «Завзятість», «Цінність власного життя» (М. А. Кузнецов) тощо.

Емоційна пам'ять та її функціонування (М. А. Кузнецов, Л. М. Лисенко).

Емоційно-вольове та мотиваційне регулювання навчальної діяльності у студентів та школярів: емоційне ставлення до навчання, завзятість у навчанні, мотивація у навчанні; адаптація до навчання; губристична мотивація суб'єктів навчальної і навчально-професійної діяльності (М. А. Кузнецов, К. І. Фоменко, О. І. Кузнецов, М. О. Нестеренко, Л. М. Лисенко);

Методологія наукових психологічних досліджень (М. А. Кузнецов, К. І. Фоменко, Г. І. Меднікова, Є. В. Підчасов);

Моторна пам'ять та психомоторика людини у праці, навчанні та спорті (М. А. Кузнецов); образ тіла, тілесний локус контролю (Т. Б. Хомуленко, Л. М. Абсалямова);

Організаційна культура та організаційні здібності (А. В. Поденко);

 особистісні ресурси адаптації вимушених переселенців до нових умов життя (М. О. Нестеренко); соціальна адаптація на різних вікових етапах життя (Т. М. Єльчанінова);

Перфекціонізм у спортивній діяльності (А. В. Поденко);

Почуття заздрості людини (К. І. Фоменко, М. А. Кузнецов, Л. М. Абсалямова);

Прояв прокрастинації у когнітивній сфері особистості студентів (Т. М. Єльчанінова, Т. В. Жванія);

Прояв та функціонування почуття цінності власного життя (М. А. Кузнецов), ціннісна сфера особистості студентів (Г. І. Меднікова);

Психологічна експертиза: методологія і практичні дослідження (Є. В. Підчасов);

Психологічне благополуччя у різних категорій людей (у дефектологів, студентів, представників різних професій тощо) (В. О. Крамченкова);

Психологічні особливості інклюзивного навчання та інклюзивного простору (Є. В. Підчасов);

Психологічні фактори, що впливають на харчову поведінку людини (Л. М. Абсалямова);

Психологія і методологія дистанційного навчання (Є. В. Підчасов);

 імейна психологія і психологія батьківства (Т. М. Єльчанінова, Л. М. Лисенко, Є. В. Підчасов); сімейні міфи та функціонування сім'ї при невропатології, палінні, в умовах сімейної кризи (В. О. Крамченкова, К. І. Фоменко); самосвідомість молодих матерів (Г. І. Меднікова); розвиток особистості дитини в умовах прийомної сім'ї (М. О. Нестеренко); психологічні чинники задоволеності подружніми стосунками (Л. М. Лисенко);

Ставлення до власного здоров'я у різних категорій людей (тютюнових адиктів, жінок із онкопатологією, тощо), ставлення до власної зовнішності у жінок (Г. І. Меднікова);

Процес професійної соціалізації психологів. Розвиток емоційної готовності майбутніх психологів до професійної діяльності (Т. В. Жванія);

Суб'єктні характеристики різних категорій людей (учасників бойових дій, ІТ-спеціалістів, тощо) (Г. І. Меднікова, М. О. Нестеренко);

Трансперсональні переживання, змінені стани свідомості та релігійного досвіду (І. В. Гордієнко-Митрофанова, К. І. Фоменко, О. І. Кузнецов); екзистенційні ресурси особистості (О. І. Кузнецов); релігійний світогляд, духовний і естетичний інтелект, духовні цінності особистості (Т. Б. Хомуленко, Я. О. Верещінська, О. І. Кузнецов, К. І. Фоменко);

Трансформація соціальних норм як чинник девіації (Т. В. Жванія);

Отже, Харківська психологічна школа виникла і розвивалася на початку ХХ ст., проте не вичерпала свого значення у ХХ та ХХІ ст.

Література

1. Бочарова С. П. До історії розвитку психології в Харкові в 19–20 ст. // Вісник Харків. нац. пед. ун-ту. Сер. Психологія. 2004. Вип. 13. Ч. I. С. 5–10.
2. Зайка Є. В., Кузнєцов М. А. Вітчизняна психологія пам'яті: із чим ми входимо у XXI століття // Гуман. вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький держ. пед. ун-т ім. Григорія Сковороди». Дод. 1 до Вип. 29, Т. IV: Тем. вип. «Міжнародні Челпанівські психолого-педагогічні читання». Київ : Гнозис, 2013. С. 117–133.
3. Психологічна Харківщина : Довідник. Ред. кол. : акад. АПН України І. Ф. Прокопенко (гол. ред.), Г. Г. Петренко, С. П. Бочарова, О. Ф. Іванова. Харків, 1996. 57 с.
4. Хомуленко Т. Б., І. О. Філенко, К. І. Фоменко, Шукалова О. С. Психосоматика: культурно-історичний підхід : навч.-метод. посіб. Харків : Діса плюс, 2015. 264 с.
5. Ясницький О. Психологія у першій столиці: історія і сучасність // Харківська школа психологія: Спадщина і сучасна наука. Відповід. ред. Т. Б. Хомуленко, М. А. Кузнєцов. Харків : ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, 1012. С. 309–351.
6. Yasnitsky A. & Ferrari M. Rethinking the early history of post-Vygotskian psychology: the case of the Kharkov School // History of Psychology. 2008. 11(2). Pp. 101–121.
7. Yasnitsky A. & Ferrari M. From Vygotsky to Vygotskian Psychology: Introduction to the History of the Kharkov School // Journal of the History of the Behavioral Sciences. 2008. 44(2). Pp. 119–145.

10.11.2024

Відомості про авторів:

Хомуленко Тамара Борисівна — доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології; Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди; Харків, Україна; email: kaf-practical-psychology@hnpu.edu.ua; ORCID: orcid.org/0000-0003-3962-0795

Кузнєцов Марат Амірович — доктор психологічних наук, професор, професор кафедри психології; Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди; Харків, Україна; email: marat704@ukr.net; ORCID: orcid.org/0000-0001-7662-9938

Бережна Світлана Вікторівна — доктор філософських наук, професор, проректор з наукової, інноваційної і міжнародної діяльності; Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди; Харків, Україна; email: prorector_berezhna@hnpu.edu.ua; ORCID: https://orcid.org/0000-0001-7629-2175